

Egy bankösszeomlás mérlege

Fritz Weber: Vor dem großen Krach. Österreichs Banken in der Zwischenkriegszeit am Beispiel der Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2016. 625 oldal

Az ismert anekdota szerint Sir Eric Phipps, bécsi brit nagykövet így kiáltott fel, amikor hírért vette a legnagyobb osztrák bank összeomlásának: „Ha már a Credit-Anstaltban sem lehet megbízni, akkor minden rothadt lehet Ausztriában.” Nem tudjuk, mennyire vették ezt a szívükre osztrák kortársai, az azonban bizonyos, hogy az utóbbi évtizedekben feltűnően sok történeti munka foglalkozott az említett bank történetével és ezen belül is az 1931 májusában bekövetkezett bankválság elemzésével.¹ Fritz Weber 625 oldalas, vaskos kötete is erre a máig megdöbbentő eseményre keresi a magyarázatot.

A k. k. privilegizált Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe (CA) nem pusztán egy bécsi pénzintézet volt a sok között. Herbert Matis a könyvhöz írt utószavában „Ausztria pénzügyi vizitkártyájának” nevezi, a Dunamedence vezető pénzintézete, a bécsi pénzpiac büszkesége volt, azon kevés intézmé-

nyek egyike, amelyet külföldön is számon tartottak és respektáltak. Jelentőségét jól mutatja, hogy 1931-ben a bank elnöke a Rothschild dinasztia egyik tagja, Louis von Rothschild volt, és a bank vezetésében az európai pénzügyi elit legnevesebb képviselői ültek. A bank megalakulása 1855-ben a Habsburg birodalom modernizálását megindító folyamatok szerves része volt, amikor Bruck pénzügyminiszter kezdeményezésére modern részvénytársasági nagybankok jöttek létre azzal a céllal, hogy rövid lejáratú hitelekkel lássák el a gazdaságot, és hosszú lejáratú kölcsönökkel, befektetésekkel támogatassák a közlekedés és az ipar fejlesztését. A CA alapítói a birodalmi elit legnevesebb képviselői, a bécsi Rothschild bankház, az uralkodó család és a birodalmi arisztokrácia tagjai, a császárvárosi nagypolgárság reprezentánsai voltak. A bank sorsa összefonódott a kettős birodaloméval; felemelkedése és virágzása egybeesett annak fénykorával, hanyatlása, majd összeomlása követte a Monarchia felbomlását.

A bank iránt megnyilvánuló nagy érdeklődést jelzi, hogy történetének több fejezetéről is született már monográfia. Az alapításától 1923-ig terjedő időszakot Eduard März klasszikus munkáiból ismerhetjük meg.² A II. világháború időszakát pedig Gerald D. Feldman és munkatársai dolgozták fel.³ A történet hiányzó darabkáját il-

¹ Bachinger, Karl – Matis, Herbert: *Der österreichische Schilling. Geschichte einer Währung*. Graz–Wien–Köln, 1974.; Rathkolb, Oliver – Venus, Theodor – Zimmerl, Ulrike (Hg.): *Bank Austria Creditanstalt. 150 Jahre österreichische Bankengeschichte im Zentrum Europas*. Wien, 2005.; Schubert, Aurel: *The Credit-Anstalt Crisis of 1931*. Cambridge, 1991.; Stiefel, Dieter: *Finanzdiplomatie und Weltwirtschaftskrise. Die Krise der Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe, 1931*. Frankfurt am Main, 1989.; Stiefel, Dieter: *Die grosse Krise in einem kleinen Land. Österreichische Finanz- und Wirtschaftspolitik 1929–1938*. Wien–Köln–Graz, 1988.

² März, Eduard: *Österreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Franz Josefs I. Am Beispiel der k. k. priv. Österreichischen Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe*. Wien, 1968.; März, Eduard: *Österreichische Bankpolitik in der Zeit der großen Wende 1913–1923. Am Beispiel der Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe*. Wien, 1981.

³ Feldman, Gerald D. – Rathkolb, Oliver – Venus, Theodor – Zimmerl, Ulrike: *Österreichische Banken und Sparkassen im Nationalso-*

lesztette be most Fritz Weber, hiszen könyve az 1918 és 1938 közötti korszakot dolgozta fel. Weber kezdettől részt vett a bank történetének feltárásában, évtizedekkel ezelőtt Eduard März egyik kutatási asszisztenseként feladata a levéltári anyagok, a sajtó és a folyóiratok feldolgozása volt.⁴ Könyve műfajában is hasonlít März két kötetére, nem egy bank bukásának történetét, hanem Ausztria két világháború közötti gazdaság-és banktörténetét írta meg a Credit-Anstalt történetén keresztül.

A könyv hat fejezetből áll, az első témája az osztrák gazdaság a húszas években. A gazdaság teljesítménye nagyon kedvezőtlenül alakult, az ipar a két világháború között egyik évben sem érte el az 1913-as termelési értékét, magas volt a munkanélküliség. Az utódállamokkal folytatott külkereskedelem nagymértékben csökkent. Weber permanens válságként, hanyatlásként jellemzi a helyzetet, amikor az osztrák gazdaságnak fokozatosan fel kellett adnia a szomszédos országokban korábban megszerzett pozícióit. Sokkhatással járó transzformációként, Kurt W. Rothschild kifejezését használva, „retrogresszív alkalmazkodásként” írja le ezt a folyamatot. A gazdaság általános zsugorodása mellett az életképtelen, túlméretezett ágazatok erőteljesebben hanyatlottak, mint az életképesek. Az I. világháború és az infláció torzító hatásait a stabilizáció utáni fellendülés sem tudta korrigálni.

A második fejezet az 1914 és 1924 közötti korszakkal foglalkozik. Részletesen elemzi a bankok helyzetét, üzletpolitikáját a világháború alatt és az azt követő időszakban, amikor a pénz gyorsuló elértéktelenedése és a birodalom felbomlása hosszú távon is ható traumákat okozott. Weber bemutatja a Monarchia széthullásának következményeit, az inflációs időszak és a pénzügyi stabili-

záció eseményeit. A harmadik fejezet az 1925 és 1929 közötti évekről, a mérsékelt gazdasági növekedésről szól. A pénzügyi stabilizáció után az osztrák pénzügyi piac folyamatos lett a válság. Évről évre előfordultak bankbukások és pénzügyi pánikok, hol Bécsben, hol vidéken. Számos új bank jött létre a tartományokban azzal a céllal, hogy függetlenítsék magukat Bécsből, ám ezek jó része rövid időn belül nehéz helyzetbe került, segítségre szorult. 1924-ben a frank-spekuláció sodort sok bankot súlyos likviditási nehézségekbe, és ezt követően is egy sor pénzügyi botrány és csőd jelentkezett. Weber a bajba jutott bankok között bemutatja a Biedermann Bank sorsát is, melynek élén Joseph Schumpeter volt pénzügyminiszter állt, aki tudósként később sokkal sikeresebb lett, mint bankárként vagy politikusként. 1926–1927-ben is számos ismert, nagyobb pénzintézet került válságba. A könyv részletesebben elemzi az Anglo-Austrian Bank felszámolásának történetét, amelyet a CA olvasztott magába 1926-ban.

Az első három fejezet tulajdonképpen csak felvezetés a könyv legfontosabb részéhez, amely a Boden-Credit-Anstalt (BCA) és a Credit-Anstalt (CA) bukásának történetét meséli el. A Boden-Credit-Anstalt összeomlását rendszerint a Rudolf Sieghart által vezetett új bankvezetési stílussal magyarázzák. Sieghart úgy került a vezérigazgatói székbe, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös és a Rothschild bankház is erősen ellenezte azt. Albert Rothschild állítólag előrelátóan megjósolta, hogy Sieghart „a bankot és valamennyiünket a szakadékba fog taszítani”.⁵

zialismus und in der Nachkriegszeit. Bd.1: *Creditanstalt Bankverein.* München, 2006.

⁴ März, Eduard: *Austrian Banking and Financial Policy. Creditanstalt at a Turning Point, 1913–1923.* London, 1984. XXIII.

⁵ Spitzmüller, Alexander: „...und hat auch Ursache' es zu lieben”. Wien–München, 1955. 83. Rudolf Sieghart 1910-ben lett a BCA kormányzója, 1916-ban lemondott, de 1919-től egészen a bank bukásáig újra a bank élén állt. Eigner, Peter: *Der „Sieghartismus“ – Rudolf Sieghart und die Verquickung von Wirtschaft und Politik.* In: Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve.* Tanulmányok

A bank – külföldi tőkére támaszkodva – erőteljes expanziós politikába kezdett a világháború után, ami később súlyosan elhibázottnak bizonyult. A világháború előtt a jelzáloghitelezés volt a bank fő üzleti tevékenysége, azonban az infláció megsemmisítette a jelzálogkölcson állományát. Az ebből származó veszteség kompenzálása végett kezdett bele az agresszív ipari terjeszkedésbe. Weber szerint a bank presztízspolitikát folytatott, a látszat fenntartása érdekében éveken keresztül a legmagasabb osztalékot fizette a bécsi nagybankok közül, ráadásul ezt csak a tartalékok terhére tehette, mivel nem volt megfelelő nyeresége. A bank mérlegei fikciókra épültek, a valóságtól évről évre egyre távolabb kerültek. A romló pénzügyi helyzetet előre jelezte, hogy a jegybank leszámítolását folyamatosan nagymértékben igénybe vette, és rendszeren jelentős mértékben túllépte a számára megszabott hitelkeretet. A bank óriási iparvállalati érdekszférát épített fel, amely egyre nagyobb mértékben eladósodott a bankkal szemben. A bank bukását Weber szerint az okozta, hogy elveszítette az ügyekre való rálátását, nem volt megfelelő apparátusa az óriásira duzzadt vállalati érdekeltség felügyeletéhez.

A Boden-Credit-Anstalt válságát az 1929 augusztusában kezdődő osztrák bankpánik okozta. A bankot 1929 novemberében felszámolták, beolvasztották a Credit-Anstaltba. A fúziót a kormány kényszerítette ki, amely nem akarta magára hagyni a kiváló politikai kapcsolatokkal rendelkező intézményt. Schober kancellár nem hagyott időt a CA-nak a fúzió átgondolására, lemondással fenyegetőzött, ha nem egyeznek bele. Az idő szorítása miatt a Credit-Anstalt szakemberei nem ellenőrizhették az átvett bank főbb mérlegtételeit sem. Ehhez képest meglepően könnyen beleegyeztek a dologba, és nem kértek sokat cserébe, mivel azt hitték, jó üzletet csináltak, több értéket kaptak, mint amennyit a BCA részvényeseinek kifi-

zettek. Utóbb ez súlyos tévedésnek bizonyult, mivel a BCA óriási veszteségeket okozott a Credit-Anstalt számára. 1929 őszén még optimista volt a hangulat Bécsben. A fenyegető előjelek ellenére nem látták előre, hogy alig húsz hónap múlva maga a beolvasztó intézmény is mély krízisbe kerül majd.

A könyv legizgalmasabb része az, amelyben lassanként fény derül a Credit-Anstalt hihetetlen méretű veszteségeire és annak okaira. A bank vezetősége számára is csak az 1930. évi mérleg összeállításakor lett világos, milyen súlyos a helyzet, ekkor fordultak segítségért a jegybankhoz és a kormányhoz. Az állam felelősséget érzett a bank sorsa iránt, mivel a BCA beolvasztását kierőszakolta, így kezdetől fogva azon az állásponton voltak, hogy a bankot életben kell tartani. Az első mentőakcióhoz a kormány, az Osztrák Nemzeti Bank és a Rothschild-bankház adta össze a pénzt. A kormány május 11-én a közvélemény megnyugtatására kiadott nyilatkozata és a két nap alatt összerakott mentőcsomag azonban csak olaj volt a tűzre, súlyos bankpánik tört ki Bécsben. A CA már az első nap elvesztette betétállományának 1/5-ét. A többi pénzintézetet is érintette a pánik, április végétől az év végéig 28,5%-kal csökkent az osztrák bankok betétállománya. A jegybank végső hitelezői segítsége nélkülözhetetlennek bizonyult, váltóhitelekkel segített a bajba jutott pénzintézeteken.

Az osztrák bankok kétségbeejtő helyzetben voltak a húszas években, a Credit-Anstaltnak csak két évben (1923-ban és 1925-ben) zárult nyereséggel az üzleti éve. A kritikus helyzetért azonban csak részben okolható a kedvezőtlen világgazdasági konjunktúra és a történelmi sorsfordulók. Weber számtalan súlyos hiányosságot tár fel a bank üzletpolitikájában, amelyek közvetlenül hozzájárultak a katasztrófához. Alapvetően elhibázott elképzelésnek tartja azt, hogy a bécsi bankok fenn akarták tartani a világháború előtti szerepüket az utódállamokban. Történelmi küldetésüknek tartot-

ták, hogy továbbra is tőkét közvetítsenek, és a szomszédos országok számára Bécs maradjon a térség pénzügyi központja. Az illúzió fenntartása érdekében akár nagy áldozatokra is készek voltak, a hosszú távú haszon és a visszatérő jó konjunktúra reményében. Weber azonban mégsem ért egyet azzal az elterjedt nézettel, hogy a külföldi, elsősorban az utódállamokban kötött üzletek idézték volna elő elsősorban a Credit-Anstalt bukását, mivel 1931-ben a veszteségeknek csak egyharmadát okozták a külföldi kinnlevőségek.

A Credit-Anstalt bukásához nagymértékben hozzájárult a tisztánlátás hiánya, a mérlegek kozmetikázása következtében. Már 1925-ben, az aranymérlegek felállításakor jövátéhetetlen hiba történt, amikor a hiperinflációt követően túl magasban állapították meg a saját tőke és más mérlegtételek nagyságát, főként presztízs szempontok miatt, illetve a külföldi hitelezőkre, üzleti partnerekre való tekintettel. A magas részvénytőke után magas osztalékokat kellett évente kifizetni, melyeket a bank valójában nem kérészt meg, így ennek következménye a külföldi eladósodás, illetve a tőke, a tartalékok felélése lett.

A harmadik krízistényezőt Weber a túlméretezett vállalati érdekkörben látja. Már az első világháború előtt gyorsan bővült a konszern, az infláció alatt pedig tovább nőtt az iparvállalati ügyfelek száma. A bank vezetői túl későn ébredtek rá arra, hogy nincs elegendő ismeretük a vállalatokról, beérték a vállalati igazgatótanácsokban kapott bizalmas információkkal, nem intézményesült a vállalatok módszeres ellenőrzése. Nem tudták magukat rászanni a veszteségeket okozó üzletágak felszámolására, a drasztikusabb vállalati átalakításokra, a hitelek csökkentésére vagy akár felmondására, az érdekeltség megszüntetésére.

A bank helyzete már évekkal az összeomlás előtt kritikus volt a süllyedő részvényárfolyamok, a súlyosan eladósodott konszernvállalatok és a bank csökkenő jövedelmezősége miatt. A Credit-Anstalt a sa-

ját tőkéjét meghaladó befagyott hitelállománnyal rendelkezett. A bank vezetősége mégsem figyelt fel az intő jelekre, túlzottan bíztak a jelentős titkos tartalékokban. Az optimizmus azonban megalapozatlan volt, a tartalékokban levő értékpapírok többnyire túlértékelt árfolyamon voltak nyilvántartva, a válságban zuhanó részvényjegyzések pedig végképp elértéktelenítették a rejtett tartalékokat. A bank helyzetét tovább súlyosbította a globális gazdasági klíma mélyreható megváltozása, a reálgazdaság válsága és a közép-európai gazdaság szétesése az I. világháborút követően.

A Credit-Anstalt összeomlása az osztrák gazdaságon túlmutató következményekkel járt, hiszen a Nagy Válság történetéről szóló mindegyik könyvben leírják, hogy ez robbantotta ki a nemzetközi pénzügyi válságot 1931 májusában. A szakirodalomban általában azt is olvashatjuk, hogy a bécsi pénzügyi pánik hamar áterjedt a szomszédos országokra, és megingatta bankrendszerük stabilitását. Weber szerint viszont a bécsi krach főként azokra a bankokra hatott, amelyekkel a CA szorosabb üzleti kapcsolatban állt, vagy amelyekről a közvélemény ezt feltételezte. A CA-nak 1931-ben azonban valójában már nem volt központi szerepe az utódállamokban, így válságának csak korlátozott hatása volt.

Az ötödik fejezet bemutatja a bank szanalásának folyamatát. Az osztrák kormányának nem volt a CA összeomlására vonatkozó válságstratégiája, sodródott az eseményekkel, és hosszú ideig nem nézett szembe a krízis valós méreteivel sem, holott elég hamar kiderült, hogy a közvéleménnyel is tudatott 140 milliónál jóval nagyobb a bank vesztesége. A kormány az első segítségnyújtás után hamarosan a szanalási folyamat középpontjában találta magát. A második CA törvényben az állam 500 millió, majd az éves államháztartás összegével megegyező, 1 milliárd schilling értékben kényszerült garanciát vállalni a bank betéteire és a kapott külföldi kölcsönökre. Ezért cserébe a nyugati befektetők, hitelezők vállalták, hogy két

évig a bankban hagyják a pénzüket. 1933-ra a bank többségi állami tulajdonba került, és ennek megfelelően átalakult az igazgatótanácsa is. Már 1931-ben kilépett Sir Otto Niemeyer és Henry Strakosch, akik a Bank of Englandet képviselték a vezetésben, és egyben a Népszövetség Pénzügyi Bizottságának is tagjai voltak, valamint Eugène Schneider, a neves francia bankár és gyár- iparos is. Louis Rothschild 1933-ban lépett vissza, amikor megszűnt a bankház érdekeltsége a bankban, a mentőakciók felémésztették a család anyagi forrásait. Eltűntek a régi osztrák polgárság képviselői, akik korábban olyan jellemzők voltak a bank vezetésére. Ludwig Neurath, aki hosszú évekig volt a bank vezérigazgatója, 1931-ben a nagy veszteségek kiderülését követő napokban lemondott, utódja átmenetileg Alexander Spitzmüller lett, aki már korábban is állt a bank élén. A régi elitet egy újabb váltotta fel, vidéki bankárok és állami tisztviselők jelentek meg a bank különböző bizottságaiban, amelyeket a szanalás felügyeletére hoztak létre.

A bank talpra állítása során drasztikusnak szakítottak a korábbi, univerzális bankokra jellemző üzletpolitikával is. A külföldi hitelezők nyomására 1932-ben kinevezett új holland vezérigazgató, Adrianus van Hengel a szigorúan konzervatív bankpolitika képviselője volt. Ragaszkodott ahhoz, hogy a bank csak rövid lejáratú hitelezéssel foglalkozzon, elutasította a hosszú lejáratú ipari befektetéseket, így vezetése alatt elidegenítették a bank részvényeinek zömét, és felszámolták az ipari kölcsönöket. A folyamat záróaktusa a Wiener Bankvereinnal való fúzió volt 1934-ben, amelynek következtében a bécsi bankpiacon Österreichische Creditanstalt – Wiener Bankverein néven egyetlen nagy, állami kézben levő pénzintézet maradt.

Az utolsó fejezet a *subprime* válság és a Nagy Válság közötti párhuzamosságokat vizsgálja osztrák nézőpontból. Főként az eladósodott és súlyos munkanélküliséggel küszködő mai dél-európai országok és a két

világháború közötti Ausztria helyzete közötti hasonlóságokat emeli ki, illetve felhívja a figyelmet arra, hogy a túl kemény pénzügyi restrikciónak, az államháztartási egyensúly szigorú betartatásának milyen súlyos gazdasági, társadalmi, politikai következményekkel járhat. A munkát Herbert Matisnak, a könyvsorozat szerkesztőjének utószava zárja, amely összefoglalja a bank történetét a születésétől egészen 2007-es megszűnéséig.

A terjedelmes monográfia nagyon gazdag forrásbázisra támaszkodik; feldolgozza a korszak nagyszámú levéltári forrásait, a korabeli és a mai nyomtatott irodalmat, sajtót. Haszonnal forgathatják a korszakkal, gazdaságtörténettel, bank- vagy vállalkozástörténettel foglalkozó kutatók egyaránt, és ki kell emelni azt is, hogy a könyv nemcsak az osztrák gazdaságról ír igen részletesen, de sok információt közöl az utódállamok, köztük Magyarország vállalatairól és bankjairól is.

A könyv alapvető problémájának azt tartom, hogy sok tekintetben idejétmúlt lett, mire megjelenhetett. Fritz Weber munkája ugyanis már 1991-ben elkészült, a Salzburgi Egyetemre nyújtotta be mint habilitációs disszertációt. A Credit-Anstalt, bár nyilvánvalóan finanszírozta a kutatómunkát, és megengedte archívuma használatát is, az elkészült kézirat publikálását végül nem engedélyezte, így nyomtatásban csak Gerald D. Feldman, a neves amerikai történész közbenjárására, huszonöt év elteltével vehették kézbe az olvasók. A negyedszázados Csipkerózsika álom azonban nem tett jót a szövegnek, elmaradt ugyanis annak leporolása, felfrissítése. A könyv ma már nem tartalmaz annyi új információt, mintha korábban közlétehetőek volna, a lényeges eredményeket a szerző korábbi publikációiban, illetve más szerzőknél már olvashattuk.⁶

⁶ Weber, Fritz: *Austrian Banking Between Two Great Depressions: The Creditanstalt from the 1870s to the 1930s*. In: Feldman Gerald D. – Hertner Peter (eds.): *Finance and Modernization. A Transnational and*

Sajnálatos az is, hogy elmaradt az újabb szakirodalom feldolgozása, figyelembevétele. A nagy gazdasági válságról az utóbbi évtizedekben megjelent fontosabb munkák vagy az Osztrák–Magyar Monarchia gazdaságtörténetéről szóló új szakirodalmak egyaránt hiányoznak a könyvből. A nemzetközi pénzügyi válság vagy az utódállamok pénzügyi krízisének bemutatásakor a *Der Österreichische Volkswirt*, a kor befolyásos gazdasági folyóirata Weber leginkább hivatkozott forrása, holott születtek újabb történeti feldolgozások is a témáról. Különösen nehezményezhetjük, hogy Fritz Weber a nemzetközi pénzügyi válságot az Egyesült Államokban történtek mellőzésével mutatja be.

A szövegnek jót tett volna egy gondos szerkesztő, aki kigyomlálja az ismétlődéseket, a felesleges eszmefuttatásokat. Hiányzik az összefoglalás is, amely a nagyon hosszú szöveg leglényegesebb megállapításait, konklúzióit tartalmazta volna. Sajnálatos, hogy a névmutató mellé nem került vállalati, banki névmutató is a kötet végére, ami nagyban növelte volna egy olyan könyv használhatóságát, amely rengeteg adatot, információt közöl osztrák és utódállami vállalatokról, pénzintézetekről, amelyek így igen nehezen találhatók meg. Összességében mégis fontos, hogy megjelent ez a kötet: fontos kérdésekről ad részletes és alapos elemzést.

POGÁNY ÁGNES